

Священко З.В.

Європа і США: геополітичне суперництво

Завершення холодної війни наприкінці ХХ ст. відкрило шлях до потужного розширення Європейського Союзу (ЄС), поклато початок масовому вступу до цієї організації нових членів із Східної та Південно-Східної Європи. Розпад Радянського Союзу та всієї соціалістичної системи надали історичну можливість об'єднати Європу культурно, політично та економічно. Остаточне розширення ЄС стало важливим складником цього процесу.

Непрямолинійними й досить непростими, як і далеко не повною мірою осмисленими, завжди були взаємовідносини США та Європи. Було би великим спрощенням вважати, що перетворення США на єдину наддержаву та їхня одноосібна гегемонія викликають суто позитивні емоції європейської спільноти. Хоча справа тут не в емоційному сприйнятті явищ, про які вестиметься мова. Нас цікавлять більш фундаментальні речі – доля Європи як визнаного лідера світового цивілізаційного процесу, збереження її унікальності, утвердження як самостійного центру багатопольярного світу III тисячоліття. і це є досить актуальним на сьогодні.

Метою даної роботи є проаналізувати відносини Європи і США, охарактеризувати процес утворення трансатлантичного розколу.

Проблему відносин ЄС – США розглядали В.Вакулич [1], Ю.Гончар [2], Г.Купренюк [3], С.Хантінгтон [4] та ін. Останній звертає увагу на утворення трансатлантичного розколу.

Європа завжди була і залишається центром економічних та соціальних інновацій. На відміну від інших країн, зокрема, США та Японії, в історії яких були тривалі періоди, коли вони розвивалися за принципами так званої наздоганяючої стратегії (відтворення чужого досвіду), господарська система

європейських країн завжди вдосконалювалася на власній основі, спиралася на власний інтелект і духовні потенції своїх народів. У зв'язку з цим добре відомо й те, що США створили свій економічний потенціал значною мірою завдяки європейським іммігрантам.

Не можна спрощувати і проблему, яка стосується зіставлення економічних потенціалів США та Західної Європи, зокрема країн Євросоюзу. Ця проблема стає зрозумілішою, якщо її розглянути в історичному ракурсі. Насамперед впадає у вічі очевидний факт, що переваги США в темпах економічного зростання найбільшою мірою позначилися в роки Першої та Другої світових воєн, які завдали величезних втрат європейській економіці.

Початок ХХ ст. Європа зустріла у стані економічного розквіту. У 1900 р. п'ять найбільших європейських держав – Великобританія, Німеччина, Франція, Росія та Австро-Угорщина разом випереджали Сполучені Штати в 1,5-2 рази. їхня частка у світовому виробництві обробної промисловості становила 51,9% проти 26,6% у США [5, 18]. Проте після 1914 р. у співвідношенні економічних потенціалів відповідних країн сталися відчутні зміни. Втрати європейських країн у роки Першої світової війни перевищили 30% промислового виробництва. Та найбільшими вони були в роки Другої світової. У 1945 р. більшість європейських країн за обсягом валового внутрішнього продукту були відкинуті далеко назад: Італія – на рівень 1909 р., Німеччина – 1908 р., Франція – 1891 р., Австрія – 1886 р. Лише економіка Великобританії залишилася на рівні 1936 р.

На противагу Європі в роки війни США значно збільшили свій економічний потенціал. У 1941-1945 рр. середньорічні темпи їхнього економічного зростання сягнули рекордної величини – 16,9%. За цей час продуктивність праці у промисловості зросла більш як удвічі, а прибутки – в 5 разів. Локомотивом зростання в зазначений період були не природні (зумовлені ринковими чинниками) процеси розвитку, а механізми воєнної економіки, стимулювання якої здійснювалося переважно шляхом державних

асигнувань. У зазначений період вони зросли у 60 разів. На основі воєнних асигнувань здійснювався і науково-технічний прогрес [1, 14].

Відповідні процеси внесли істотні зміни у співвідношення економічних потенціалів США і Західної Європи. Досить зауважити, що в 1948 р. частка США у світовому валовому продукті досягла 45%. Їхня скарбниця сконцентрувала близько 70% світових золотовалютних резервів: у 1948 р. вони оцінювалися у 24,6 млрд. дол., а країн Західної Європи загалом – 4 млрд. дол. Це дозволило Вашингтону ініціювати впровадження Бреттон-Вудської валютної системи, за якою американський долар перебрав на себе функцію світових грошей. Головним гаслом нової системи стало: «Долар є таким самим, як і золото, долар – кращий від золота». Усе це надавало величезні переваги американській економіці: імпорт, який оплачувався в доларах, міг за неординарної ситуації прямо і безпосередньо покриватися за рахунок грошової емісії.

Не можна однозначно оцінювати й механізм фінансової допомоги країнам Західної Європи в 1948-1951 рр. на основі відомого Плану Маршалла. Загальна сума державних асигнувань за цим проектом становила 12,4 млрд. дол. І Бреттон-Вудська валютна система, і План Маршалла стали визначальними інструментами політики, внаслідок якої країни Західної Європи потрапили в повну залежність від США. Важлива і така деталь: Америка, яка наростила під час війни свій промисловий потенціал, виявилась єдиним місцем у світі, де можна було придбати машини й устаткування для відновлення зруйнованої економіки.

У мирний період (за винятком 90-х років) динаміка економічного зростання більшості країн Західної Європи випереджала американські показники. Протягом 1960-1973 рр. середньорічні темпи зростання ВВП країн ЄС становили 4,8% проти 3,4% у США; у 1974-1992 рр., відповідно, 2,8 та 1,9%. Особливо переконливо відбиває зазначену тенденцію співвідношення динаміки продуктивності праці США та країн Західної Європи. З 1950 р. до середини 90-х років країни Західної Європи змогли

скоротити своє відставання від США за цим визначальним показником економічної динаміки в 1,3-2,7 рази. У 1995 р. Франція випередила США за рівнем продуктивності праці. У цьому зв'язку слід зазначити, що Японія й нині за рівнем продуктивності праці відстає від США майже вдвічі.

Західноєвропейську модель економіки характеризує також вищий порівняно із США ступінь відкритості. Протягом майже всієї своєї історії США були країною високих протекціоністських тарифів. Особливо це стосується 20-х років, а також повоєнного періоду, коли зусилля спрямовувалися на стимулювання внутрішнього ринку. Нині ЄС є незаперечним лідером світової торгівлі, забезпечує майже 40% світового експорту, тим часом як США – менше за 12,3% (1948 р. – 22%). Якщо в країнах ЄС частка експорту у структурі ВВП становить 25-40% і більше, то у США – менше за 13%, причому половина товарообороту припадає на Канаду та Мексику [6, 521].

Країни ЄС посідають панівні позиції і в експорті капіталу, вони є, по суті, єдиним інвестиційним центром світової економіки. Якщо в 1967 р. США забезпечували 50,4% світового обсягу прямих інвестицій, то в 1999 р. лише одна країна Європи – Великобританія перевищила обсяги американських інвестицій. Протягом 90-х років п'ять найбільших європейських інвесторів – Німеччина, Великобританія, Франція, Нідерланди, Швеція – забезпечували 80% загального обсягу експорту іноземного капіталу. Значна частка європейських інвестицій направляється в економіку США. Країни ЄС забезпечують 70% усіх нагромаджених іноземних інвестицій в цій країні. Загальна сума активів, що контролюються європейськими інвесторами на території США, перевищує американські активи в ЄС на 1,2 трлн. дол., що становить близько 14% американського ВВП.

В останні десятиріччя відбувся помітний прогрес європейської банківської системи. Відзначаються її глибша диференціація, наявність ширшого, ніж у США, ринку вільних фінансових ресурсів. Переконливо

доводить це статистика: у 1998 р. у країнах ЄС та Швейцарії було зосереджено 38,9% всіх світових банківських депозитів, тим часом як на США припадало лише 14,4%. Відповідна динаміка підтверджується і співвідношенням валютних резервів: країни єврозони нині перевищують США за обсягом відповідних резервів майже в 4 рази. Не слід забувати, що Лондон залишається головним світовим центром торгівлі валютою (переважає за обсягами валютний оборот Нью-Йорка й Токіо разом узятих).

Наслідком концептуальних відмінностей двох систем розвитку – американської та європейської стали відчутні зміни соціальної структури суспільств відповідних країн. Це стосується, в першу чергу, попиту на висококваліфіковану робочу силу (одна з базових ознак постіндустріалізму), значно вищого в Західній Європі. Характерними є такі дані: протягом 80-х років у Німеччині погодинна оплата праці у промисловості зростала на 2% за рік, у Франції – на 2,3, в Іспанії – на 1,4, Австрії – на 2%, тим часом як у США вона знижувалася в середньому на 0,8%. Протягом 1989-1998 рр., коли американська економіка розвивалася випереджаючими темпами, ці показники в названих країнах становили, відповідно, 1,7; 1,0; 1,7 та 1,7%; у США знову спостерігалось зниження на 0,2%) за рік. Американський рівень оплати промислової праці не перевищує 78% загальноєвропейського і 65% – рівня в Німеччині [7, 47].

Найвагомішим аргументом Західної Європи в її зусиллях зайняти адекватне місце у світі, додержати нейтральності впродовж усього післявоєнного періоду, позначеного експансіоністською політикою колишнього СРСР та прагненням до одноосібного геополітичного лідерства США, була інтеграція європейських країн.

Існувала думка, що після падіння Берлінської стіни і зникнення Радянського Союзу з політичної карти світу європейські інтеграційні процеси почнуть вщухати. Але сталося протилежне: рух до об'єднання Європи набрав нової сили. Навряд чи варто зосереджувати увагу на тому, що певні зміни пов'язані з проблемами взаємовідносин Європа – США.

Інтеграційні процеси в Європі зачіпають значно ширше коло проблем суспільного розвитку, які мають не лише зовнішню, а й значною мірою внутрішню спрямованість. Але те, що в мотивації відповідного посилення євроінтеграційного процесу присутня і зазначена складова – прагнення європейців протистояти геополітичній експансії США, – цей факт не може викликати сумнівів.

Стан європейського інтеграційного процесу набув нових рис у 1992 р., коли було укладено Маастрихтський договір про утворення Європейського Союзу. Наступним кроком стало підписання в 1997 р. Амстердамського договору, за яким Євросоюз розширено насамперед шляхом включення країн, які входили раніше до зони впливу Радянського Союзу, – Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, Словенії, Румунії, Болгарії, країн Балтії. Та найбільшим кроком, який остаточно розвіяв будь-які сумніви щодо глибини намірів інтеграційного проекту, стало об'єднання національних грошових одиниць та впровадження в обіг у січні 2002 р. наднаціональної грошової одиниці – євро.

Нині Євросоюз – одна з найпотужніших інтеграційних зон світу, яка об'єднує країни з населенням 370 млн. чол. Економічний потенціал Євросоюзу близький, а в окремих напрямках перевищує економічний потенціал США. Він визначається такими параметрами: ВВП – близько 10 трлн. дол., 22% світового промислового виробництва і 40% – світової торгівлі [8, 320].

Країни ЄС вживають радикальних заходів до прискорення науково-технічного прогресу, подолання існуючого в цій сфері відставання від США. І тут відкриваються обнадійливі перспективи, пов'язані з реалізацією прийнятої у 2000 р. «Нової економічної та соціальної стратегії». Як сказано в цьому документі, Союз ставить перед собою нову стратегічну мету – розбудувати найбільш конкурентоспроможну і динамічну економіку, підґрунтям якої є знання. В іншому документі – «Програмі формування нової Європи» (2000 р.), розрахованій на більш тривалу перспективу, говориться:

«Наша мета полягає в тому, щоб зробити Європу глобальною дійовою особою, політична вага якої відповідатиме нашій економічній силі; дійовою особою, здатною говорити сильним голосом та вносити зміни у здійснення світових справ» [5, 18].

На нинішньому етапі доводиться говорити переважно про поглиблення гуманітарного, передусім ідеологічного, розколу між США та ЄС при формальному збереженні відносин стратегічного і військового партнерства.

Названі процеси являють собою закономірний природний результат відчутних змін у співвідношенні економічних потенціалів Європи і США, що сталися на початку нового століття, а також відповідну реакцію Європи на формування Штатами політики одноосібної гегемонії.

Власне, такий перебіг подій завбачав С. Хантінгтон. Зусилля єдиної наддержави в напрямі створення однополярної системи, підкреслив він, спонукають інші держави забезпечити рух до багатополярності, причому потенційно великі регіональні держави дедалі більше самостверджуються, дбаючи про власні інтереси, які нерідко конфліктують з інтересами США [4, 38].

Як зазначалося вище, С. Хантінгтон дає власне тлумачення цим процесам, розглядаючи їх як неодмінне (в перспективі) зіткнення цивілізацій. Привертає увагу й те, що американський учений не лише розмежовує західну цивілізацію на дві самостійні субцивілізації – американську та європейську, а й наголошує на тому, що відносини між ними не можуть бути безконфліктними: адже домінує конкуренція, аналогічна тій, що існує між США та Японією. Але відносини США та Європи відрізняються тим, що конкуренція, на думку С.Хантінгтона, не є такою мірою політизованою та емоційно забарвленою [4, 41].

Процеси, про які говорить американський учений, розширюють аргументну базу розгляданих проблем. Постають не тільки економічні, а й цивілізаційні аспекти можливого дистанціювання європейських країн від США. Таке дистанціювання може відбуватися за формального збереження

(на певний час) трансатлантичної солідарності та стратегічного партнерства. Водночас воно не виключає можливості й істотніших зрушень – посилення цивілізаційної автономії Європи. Україна має обов'язково враховувати таку можливість.

У даному разі йдеться не лише про загальнотеоретичні припущення. Відповідні процеси демонструє і реальна практика останніх років. Світ став свідком виникнення і загострення серйозних розбіжностей між США та Західною Європою в питаннях щодо ПРО, Кіотського протоколу, доцільності воєнної операції проти Іраку, вимог імунітету для американських миротворців у ході розгляду злочинів у Міжнародному кримінальному суді ООН тощо. У цих та інших діях виявляються контури досить значущого процесу: монолітний в минулому, Захід дедалі більше починає розмежовуватися на США, з одного боку, і Західну Європу – з іншого.

Література

1. Вакулич В. М. Відносини США – ЄС і перспективи поширення інтеграційного процесу в Європі – Кіровоград, 2000. – 52 с.
2. Гончар Ю. Б. Маастрихт, США та європейська безпека // Питання нової та новітньої історії. – 1995. – № 41. – С. – 15-24.
3. Купренюк Г. Сучасний атлантизм: оцінки і прогнози // Віче. – 2003. – № 10. – С. 25-31.
4. Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій // Поліс. – 1994. – № 1. – С. 33-48.
5. Європа: вчора, сьогодні, завтра / Под ред. Шмелева Н.П. – М.: «Экономика», 2002.
6. Безуглий В.В. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 704 с.
7. Чужиков В., Чужикова В. Розширений ЄС у цифрах і фактах // Географія та основи економіки. – 2005. – № 1. – С. 46-49.

8. Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики ХХ – початок ХХІ ст.: Навч. посіб. 2-ге вид., без змін / В.Ф. Салабай, І.Д. Дудко, М.В. Борисенко, М.П. Чуб. – К.: КНЕУ, 2008. – 368 с.